

Om trångboddhet

Hur storleken på våra bostäder blev ett välfärdsproblem

Helen Ekstam

Sociologiska institutionen och Institutet för bostads- och urbanforskning, Uppsala universitet

About crowding – How the size of our dwellings became a welfare problem

Housing policy documents have traditionally been studied by political scientists, resulting in a lack of interest in the private aspects of housing policy. Hence, this paper uses the example of crowding standards to examine how a previously private matter, the size of our dwelling, became a concern of the state. Official governmental documents are analyzed with the help of discourse theory, working on the supposition that the need of the population and the framing of a problem changes over time. The first official standard of crowding, formulated in 1946 argue for larger dwelling size in order to increase the size and quality of the Swedish population. The second standard, formulated in 1965, is based on the assumption that the population, defined as consumers, demands larger sized homes. The final standard, formulated in 1975, claims that larger sized homes is a social right.

Key words: Housing policy, welfare state, crowding, historical discourse, need

Sociologer har länge försökt förstå hur högst privata angelägenheter träder in i offentlighetens ljus för att tillslut bli föremål för politiska insatser (se till exempel Habermas 2010; Mills 1963). Ett område som historiskt är knutet till det privata och som därmed kommit att äntra offentlighetens ljus sent, är hemmet (Arendt 1998). Bit för bit har familjens vardagsliv bakom bostadens fyra väggar blottlagts. För att göra några nedslag i det svenska offentliggörandet kan nämnas "upptäckten" av den arbetande befolkningens låga bostadsstandard under slutet av 1800-talet (Bengtsson 1991:60), den noggranna kartläggningen av boendepreferenser under 1950–1960-talen (Boalt, Holm & Boalt 1969; Dahlström 1951) och det feministiska uppvaknandet och synliggörandet av den ojämna arbetsdelningen i bostaden (Almqvist 1995; Hirdman 1998; Schmitz 2007:97–102).

Trots intresset för hemmet som en välfärdspolitisk angelägenhet har få svenska sociologer studerat hemmet i relation till den statliga bostadspolitiken, det vill säga hur det privata hemmet kom att bli bostadsfrågan och därmed en högst offentlig angelägenhet och ett av efterkrigstidens viktigaste politikområden. Under 1950- och 1960-talen var dock sociologer i hög utsträckning producenter av utredningar som syftade till att kartlägga bostädernas funktion och befolkningens bostadsbehov (Sandström 1989: 134–144). Studierna kan beskrivas som inflytelserika då de användes flitigt som underlag för politiska beslut. Sedermera påtalas dock det bristande intresset för att studera hur bostadspolitiken konstrueras socialt (Jacobs, Kemeny & Manzi 2003:429) och sociologen Jim Kemeny (1992:32, 167–168) kritiserar tidigare

bostadsforskare för att allt för lättvindigt acceptera givna formuleringar av vad som anses vara bostadsproblem.

Istället har uppbyggnaden, utformningen och slutligen avvecklandet av den svenska bostadspolitiken främst studerats av statsvetare (se till exempel: Bengtsson 1995; Karlberg 1989; Persson 2001; Strömberg 2001) varför bostadspolitikens diskurs föreligger tämligen utforskad av sociologer. Istället beskrivs det bostadspolitiska forskningsobjektet som ”åtgärder från staten eller kommunernas sida med ett huvudsakligt syfte att påverka bostadsbyggande eller boende” (Karlberg 1989:9). En precisering av det bostadspolitiska studieobjektet anges av Bo Bengtsson (1995) som definierar bostadspolitiken som fördelningsmekanismerna behov och efterfrågan, vilka styrs av företelsena stat, marknad och privatliv. Trots att det privata erkänns som en viktig del av bostadspolitiken i denna definition har få försök gjorts att studera dess plats i den bostadspolitiska diskussionen. Enligt statsvetaren Carol Bacchi tenderar den traditionella policyforskningen att fokusera på vad politiken resulterar, eller inte resulterar i (Bacchi 2000:48). Fokus har därför till exempel varit att undersöka resultatet av olika reformer och lagar (Karlberg 1989) eller relation mellan stat och marknad (Bengtsson 1995), medan det privata har förblivit outtalat och tämligen utforskat.

I artikeln kommer offentliggörandet av hemmet att undersökas genom en studie av hur storleken på våra bostäder har betraktats som tillräckligt bostadspolitiskt intressant för att ge upphov till trångboddhetsnormer vid tre olika tillfällen mellan 1946–1986. Den traditionella tolkningen av trångboddhetsnormerna är att de bör förstås som övergripande välfärds mål (Bengtsson 2001) vilka har spelat en betydande roll för utformandet och byggandet av den svenska bostadsstocken (Boverket 2007:53). I den här studien ses dock inte utrymmesbehovet som något politiskt oproblematiskt, självklart och givet. Istället är forskningsfrågan: vilka behovs- och problembilder har sedan 1930-talet legat till grund för en politisk diskussion som motiverat formuleringen av trångboddhetsnormen vid tre olika tidpunkter (jämför Bacchi 1999:2, 7, 41)? Studieobjektet är alltså inte trångboddhetsnormen, det vill säga resultatet, utan den välfärdsdiskussion som leder fram till normen.

Artikeln inleds med att studien ramas in med hjälp av teorier om *behovsstyrning i välfärdsstaten*, det vill säga hur behov görs politiska och till föremål för statlig politik. Sedan följer en historisk översikt över hur bostaden kom att bli politiskt intressant. Därefter diskuteras *metod* samt urval och analysredskapen presenteras. Efter denna inledande del följer tre avsnitt som analyserar utredningarna som föregick normerna: *Trångboddhetsnorm 1: Trångboddhet och bostadsfrågan – 1930- och 40-talens bostadsbehov*, *Trångboddhetsnorm 2: Trångboddhet och bostadsefterfrågan – 1965 års formulering av bostadsbehov* och *Trångboddhetsnorm 3: Trångboddhet och marginalisering – 10 år av behovsformulering*, innan artikeln avslutas med en kort *diskussion*.

Behovsstyrning i välfärdsstaten

Enligt filosofen Nancy Fraser (2003:108–110) är politikens gräns flytande och svår att bestämma teoretiskt då den är under ständig diskussion och omformulering. Kanske är det därför som Fraser beskriver uppkomsten av nya politiska behov i metaforiska ordalag genom att benämna dem som *förrymda*. Det som kännetecknar de förrymda behoven är att de har brutit sig loss från det som Habermas benämner som den privata (eller ekonomiska) sfären för att bli föremål för debatt. Det tidigare outtalade privata artikuleras i offentligheten och blir därmed konkreta problem som kan lösas. Den arena där detta blir möjligt är enligt Fraser en konkretisering av det som Hanna Arendt benämner som ”det sociala”. Fraser (2003:112–113) omtolkar och konkretiserar ”det sociala” och menar att det omfattas av samtliga sociala forum (till exempel föreningar, organisationer, media) där ett behov kan diskuteras. Det privata, tidigare ickepolitiska får därigenom offentlig status genom olika behovsdiskurser. Vidare menar Fraser (2003:97–98) Gränsen för talet om behov, det vill säga ”vem som behöver vad för att vad”, låter sig inte enkelt definieras. Istället handlar det om till synes bångstyriga processer som slitits loss från sin etablerade plats i den privata eller ekonomiska sfären för att omformuleras och benämnas som problem och tillslut bli föremål för statliga insatser. Fokus bör därför riktas mot behovstolkningens politik snarare än att utgå från att behov är a priori bestämda brister som behöver specifika lösningar. Om utgångspunkten istället är vilket eller vilka behov som till exempel trångboddhetsnormen förväntas lösa kommer behovens kontextbundna karaktär att träda fram och behovet kanske inte längre ses som lika självklart. Fraser (2003:100) bidrar även med en modell över hur behovstolkningen kan gå till, nämligen genom Tolkningen och Kommunikationens Sociokulturella Medel (TKSM). Processen synliggör hur behoven transformeras till tal om rättig- och skyldigheter och inordnas i en modell bestående av fem kategorier (som beskrivs under Tillvägagångssätt).

Det material som analyseras i den här artikeln, statliga offentliga utredningar, skulle enligt Fraser förmodligen komma att träda in när striden för tillfället har bedarrat och välfärden ska distribueras till de mest behövande. Denna distribution är dock inte oväsentlig att studera då den kommer att representera de normativa värden som därmed utgör grunden för behovstolkningens politik (Fraser 2003). Bacchi (2009:61) framhåller vikten av att studera välfärdsbeslut vid olika tidpunkter för att förstå hur en problemformulering kan se ut idag. De olika politiska motiv som kan finnas vittnar om att problem är kontextbundna och därmed föränderliga över tid. Därför kan de trångboddhetsnormer som formuleras vid de tre tidpunkterna ses som svaret på en rad problem som formulerades på olika sätt. Detta innebär att problem och lösning produceras samtidigt och det är en problematisering av denna simultana aktivitet som är intressant att studera (Bacchi 2000:47–48; Donzelot 1995:60), snarare än dess effekter. Ett sätt att beskriva förändringen är genom dess styrningsrationalitet, ”governmentality” (Rose 1995). Termen är en förening av ”governer” som betyder styrning, och ”mentalité” som enkelt översatt betyder tanke-sätt. Innebörden kan tolkas som att det råder ett ömsesidigt förhållande mellan styrning och politiska

idéer. De kunskapsanspråk som styrningen motiveras med och de argument som presenteras för att stödja dessa utgör diskursiva fält där styrningen begripliggörs. Fälten byggs upp av definitioner, skildringar och argumentation i vilka problem specificeras och specifika lösningsstrategier formuleras (Lemke 2001:191).

Välfärdsstatens styrning som studieobjekt

Med välfärdsstat avses här Therborns (1987:239) vida definition av ett samhällssystem vars syfte är att upprätthålla befolkningens mängd samt (livs)kvalité genom olika myndighetsorgan och organisationer. Välfärdsstaten uppkom som ett svar på den utbredda fattigdom som det kapitalistiska industrisamhället givit upphov till och dess politik syftade till att garantera individers likväl som företags frihet (Rose 1995:52). Det kännetecknande för välfärdsstatens styrningsrationalitet är att den inte utövar suverän makt över medborgarna utan att den styr via ett nätverk av expertorgan, organisationer och myndigheter. Det centrala för att styrningen ska fungera är således den kunskap som de olika samhällsorganen ska förmedla, en kunskap som är insamlad och bearbetad av olika experter. Styrningen kan studeras genom sin politiska rationalitet, hur de diskursiva argumenten ändras eller hur viss politik motiveras moraliskt (Rose 2010:273).

Sociologen Siri Ytrehus (2000:167–169) benämner efterkrigstidens bostadspolitik som ”den rumsliga traditionen. Enligt denna tradition är bostadsbehoven (däribland utrymmesbehovet) objektivt och biologiskt bestämbara och nära knutna till bostadens utformning, vilket innebär att ingen hänsyn tas till historisk eller social kontext. Bostaden liknas vid en maskin vars funktion bör undersökas vetenskapligt i syfte att få hushållen att fungera harmoniskt. Rose (1995:42–43) menar att flera antaganden om mänskligt beteende finns inbyggt denna samhällssyn. Människan antas i grunden vara rationell men i behov av rätt kunskap. Sociala normer införlivas hos befolkningen genom inspektion och information, snarare än genom tvång, med syftet att upprätthålla en hälsosam population. När individerna får tillgång till rätt kunskap antas de agera rationellt och upplyst.

Genom systematiskt genomförd informationspridning kommer med tiden välfärdsstatens styrning att övergå i det som Rose (1995:43) benämner som avancerad liberal styrning, vilken kännetecknas av styrning genom individers egna val. Detta innebär att med information och utbildning kommer individen att välja det som är det bästa för henne. Individerna görs också delaktiga i styrningen då deras efterfrågan, snarare än expertens utlåtande blir en viktig maktfaktor. En följd av detta är att det som från början har varit statliga normer införlivas hos befolkningen och används sedan för att ställa krav mot staten (Rose 1995:56). Hindess (1995:71) menar att denna typ av styrning syftar till att skapa autonoma individer. Begreppet syftar dels till idén att individen internaliserar den politiska styrningen och därigenom tar ett ”eget ansvar” över sitt liv och sina handlingar, men även till idén om att inte alla individer är autonoma (till exempel kvinnor och barn). Därför syftar politik ofta till att underlätta för olika grupper att uppnå autonomi, kvinnor ska till exempel ”hjälpas” ut i arbetslivet och barn ska fostras till att i framtiden bli autonoma medborgare. Välfärdsstatens

styrning syftar även till att upprätthålla och skapa solidaritet. Den måttstock som används för detta är familjen, vilken ska göras social samtidigt som den utgör ett instrument för att skapa sociabilitet (Rose 1995:44, 53). Det politiska fokuset kommer fortsättningsvis under hela efterkrigstiden att vara riktat mot just barnfamiljer som nu träder in som den enhet som offentligheten bör värna om (Franzén & Sandstedt 1981/1993 206–210; Almqvist, 2004:29).

När politikens roll ändras kommer även synen på utrymmesbehovet att ändras. Yt-rehus (2000:169, 171) nämner flera teoretiskt möjliga tolkningar av hur bostadsbehov kan förstås. En tänkbar tolkning är en marknadsorienterad modell i vilken behov likställs med preferenser. Ytterligare en tolkningsmodell är universell behovsstandard, vilken skiljer på preferens och nödvändiga behov. Innebörden av universella behov är att individen har ett grundläggande behov av bostadsutrymme. Det upplevda behovet kan variera, men målen bör vara universellt utformade och fungera som medel snarare än tvång. Om de grundläggande behoven inte uppfylls kan det dock skada individen. Följden blir att det övergripande målet med utrymmesnormer därför bör vara fysisk hälsa och autonomi då det relaterar till rättighetsargument.

Före välfärdsstaten, från bostadsfråga till politiska behov

Idéhistorikern Per Wisselgren (2000) använder, likt Fraser, Arendts teori kring ”det sociala” för att beskriva hur den svenska befolkningens levnadsvillkor i allmänhet, och arbetarnas i synnerhet kom att först diskuteras av filantroper och läkare för att sedan bli föremål för politiska åtgärder. Diskussionen tog fart på allvar under 1830-talet och kom då att gå under samlingsnamnet ”den sociala frågan” (Wisselgren 2000:14). Formulandet av den sociala frågan hade ett starkt samband med den nya tidens liberalism som hade börjat uppmärksamma de negativa konsekvenser som kapitalismens framfart förde med sig (Wisselgren 2000:28–30). Teoretiskt kan den sociala frågan ses som en enda lång pågående diskussion, om än med olika fokus vid olika tidpunkter. Det centrala som band den samman var att diverse debattörer diskuterade samhällsrelevanta problem ur olika politiska och ideologiska utgångspunkter. Vilka behov som behövde åtgärdas, i vilken utsträckning och vilka som skulle omfattas, var därmed omstritt (Wisselgren 2000:31–35).

Uppträcket av det sociala var bokstavligen talat en upptäckt som tog form genom dokumentära rundresor och insamlande av statistik runt om i landet (Wisselgren 2000:162). Beskrivningarna av befolkningens levnadsvillkor utvecklades från att likna skönlitterära skildringar till att få en allt mer statistisk karaktär i takt med att socialvetenskapen utvecklades (Wisselgren 2000:199). Trots att kartläggarna hade olika agendor var den gemensamma nämnaren att socialt, statistiskt och geografiskt kartlägga den ”mindre bemedlade” befolkningen för att skapa ett underlag för politiska beslut (Wisselgren 2000:178–179). Det unika med kartläggningen var således styrningen av det sociala. Formulandet av det sociala kan därför ses som en rapport av problem och frågor som uppstod genom utforskandet av en rad specifika problemområden, till exempel, minskade födslotal och antisocialt beteende (Rose & Miller 2010:289 ff). Parallellt med det intellektuella ”betraktandet” av mindre bemedlade

verkade olika samhällsorgan som kyrkan, skolan samt en växande polisstyrka för att införliva moralisk dygd hos arbetarklassen (Horgby 1986).

En av den sociala frågans delfrågor var "bostadsfrågan" vilket blev samlingsnamnet under vilken befolkningens bostadssituation kom att beskrivas från det sena 1800-talet och framåt (Wisselgren 2000:14). Bostadsfrågan blev aktuell i och med den omfattande urbaniseringen som ägde rum vid sekelskiftet 1800–1900 och som medförde att boende och arbete inte längre var geografiskt bundna till samma plats som i jordbrukssamhället (Strömberg, 1989:145). En konsekvens av detta var att bostaden blev en handelsvara. Marknadens förmåga att skapa balans på bostadsmarknaden ifrågasattes dock och belägg för oron kom i och med publiceringen av en första systematiska genomgången av befolkningens levnadsförhållanden folk- och bostadsräkningen, (Fob) 1912–1914 (Bengtsson 1991:60–64). Undersökningen visade att de svenska bostadsförhållandena bestod av mindre lägenheter med lägre standard än i övriga industriländer i Europa (Hirdman 2010:93). Bostaden sågs vid den här tidpunkten främst som en källa till hälsoproblem, vilket var starkt förknippat med trångboddheten (Boverket 2007:19). De första bostadspolitiska insatserna, barnrikehus, var selektiv och inriktade sig mot att bygga större moderna bostäder för den allra fattigaste delen av befolkningen med många barn (Hirdman 2010).

Metod

Det empiriska materialet i den här texten utgörs av statens offentliga utredningar (SOU). Några fördelar som lyfts fram med att studera policydokument är att de är *genomtänkta*, *politiskt orienterade* (snarare än personliga), *genomdiskuterade* samt *allmänt omfattande* (Bengtsson 1995: 27). Då min nyfikenhet för trångboddhetsnormerna från början har uppstått ur en strävan att undersöka betydelsen av normen, samt vilka problem de förväntats lösa, har urvalet centrerats kring de utredningar som har föregått antagandet av nya normer i propositioner vid tre olika tillfällen. Vid samtliga tillfällen har antagandet föregåtts av stora sammanfattande utredningar i flera band. Då 1940 och 1980-talens utredningar i stor utsträckning hänvisar till tidigare utredningar från 1930 respektive 1970-talet och framåt, inkluderades även dessa i analysen. Från början inkluderades 15 band i urvalet men då endast nio stycken berör trångboddhetsfrågan, exkluderades övriga sex. De skrifter som utgör underlaget för den första normens tillblivelse består av bostadskommitténs slutbetänkande från 1946, vilken brukar benämnas som tongivande för efterkrigstidens bostadspolitik (SOU 1965:32: 23). Dessutom refereras "Kris i befolkningsfrågan" av Alva och Gunnar Myrdal då den anses inflytelserik för uppbyggandet av den svenska bostadspolitiken (Sandström 1989:287). Den andra normens tillblivelse kom till efter publicerandet av "Höjd bostadsstandard: Betänkande angivet av bostadsbyggnadsutredningen" 1965. Riktlinjerna för den tredje normen presenterades vid (minst) tre tillfällen. 1975 i "Boende- och bostadsfinansieringsutredningarna, Bostadsförsörjning och bostadsbidrag", 1984 i "Bostadskommitténs delbetänkande" samt 1986 i "Bostadskommitténs slutbetänkande". Samtliga inkluderas i analysen.

Tillvägagångssätt

Sociologen Catrine Andersson (2011:24–27) beskriver svårigheten med att artikulera *hur* läsningen och tolkningen av historiska offentliga utredningar går till. Det är en mödosam process som sträcker sig från 1930-talets omständiga formuleringar med svårlästa typsnitt i kombination med ett hopplöst radavstånd, till den sidriktedom som de senare utredningarna i flera band bjuder på. Det finns dock ljusglimtar då läsningen hjälps upp av den tydliga dispositionen i utredningarna. Utgångspunkten i mitt läsande var en näst intill naiv oförståelse till hur frågan om storleken på våra hem har ansetts viktig nog för att bli föremål för statliga insatser vid tre tillfällen under en 50-års period. För att svara på frågan gjordes tolkningen i två nivåer. Den övergripande analysnivån bygger därför på grundfrågan i Bacchis (2009, 1999:12–13) metod; vad-är-problemet, som i det här fallet kan sägas handla om att utrymmesbehovet som vid de tre tidpunkterna fastställs är svaret på – ja vadå? Utgångspunkten för läsningen är att vetenskap och moral möjliggör eller omöjliggör lösningar. Med detta sätt att närma sig texten blir det även relevant att identifiera med vilken auktoritet olika uttalanden görs (Bacchi 2000:51). Utgångspunkten är att starta med ett konkret policyförslag och sedan reda ut hur problemet som förslaget förväntas lösa är formulerat (Bacchi 2009:3).

Den andra analysnivån syftar till att problematisera utredningarna ytterligare och utgår från Frasers (2003:96–103) behovstolkningsspolitik som betonar vikten av att studera hur behov formuleras och tolkas politiskt. Genom bidraget med tolkningsmodellen; *Tolkning och Kommunikationens Sociokulturella Medel* (TKSM), beskriver Fraser hur behov transformeras till tal om rättig- och skyldigheter som kan synliggöras och inordnas i en modell bestående av fem kategorier. Fraser teoretiserar kring hur behov begripliggörs och bekräftas i olika sammanhang, vilket i den här undersökningen innebär en läsning av statliga utredningar angående trångboddhetsnormer. Det unika med Frasers (2003:97) tillvägagångssätt är att det fokuserar på *behovstolkningens politik* snarare än på faktiska fysiska behov, vilket gör att behovens kontextbundna karaktär blottläggs. Metoden och det sociala avgränsas till att handla om hur talet om behov av utrymme diskuteras och bestäms i offentliga utredningar som ligger till grund för trångboddhetsnormer, vilket således enbart motsvaras av hegemoniska TKSM (Fraser, 2003:102). Vidare påpekar Fraser (2003:101) att TKSM inte består av en enhetlig tolkning som går att använda generellt då de måste anpassas till studieobjektet.

Nedan följer därför en precisering av de fyra (av fem) kategorierna som använts i analysen. De första två kategorierna rör sig på en samhälls nivå medan de två följande hänvisar till den subjektposition som individerna tillskrivs. Fraser framhåller att modellen är generell och att tolkningen därför kommer att kunna se mycket olika ut beroende på sammanhanget den används i. Det kan dock vara på sin plats att påpeka att alla kategorier inte är lika framträdande vid de olika tidpunkterna. Den femte kategorin, teknologier har lånats från Rose och Miller (2010) och är den nivå som knyter ihop synen på samhället med synen på individen. Framställningen av materialet görs därför med utgångspunkt i min läsning av utredningarna och kategorierna återfinns löpande i analysen.

Officiellt erkända idiom handlar om de övergripande välfärds mål som ges politisk prioritet i de statliga utredningarna. Det rör sig om utgångspunkter som näst intill betraktas som självklara då de utgör en förutsättning för att utrymmesbehovet anses viktigt att bestämma. I fallet med bostadspolitik handlar det till exempel om rätten till en god bostad.

Vokabulär används för att legitimera de övergripande idiomerna. Argumentationen i utredningarna stöds av olika diskussioner (vokabulär), vilka används för att ställa krav inom idiomerna. Därför använder jag kategorin för att synliggöra vilken eller vilka experter eller antaganden som de officiellt erkända idiomerna underbyggs av. Motiveras till exempel rätten till en god bostad av en jämlikhetsdiskurs som vill säkerställa rätten till bra boendeförhållanden för alla, eller en medicinsk hälsodiskurs som beskriver faran med ett undermåligt boende?

Narrativa konventioner syftar till att uppmärksamma hur sociala identiteter och kollektiva berättelser skapas. Kategorin kommer att användas för att synliggöra vilka gruppers utrymmesbehov som anses viktiga och varför. Gruppen kan konstrueras utifrån olika kriterier, till exempel ålder, hushåll eller bostadsort.

Subjektivisering handlar om hur diskurserna positionerar de individer/grupper som uppmärksammas som trångboddade. Till exempel kan de trångboddade beskrivas som normala eller avvikande, offer eller aktörer.

Teknologier är ett nätverk av de instrument eller medel som används, både för att påverka, men även för att samla in information om befolkningen. Den insamlade informationen spelar en viktig roll för välfärdsstatens problemlösning då den legitimerar politisk handling. Det som från början kan ha varit ett antaganden, eller ett politiskt mål, kan med hjälp av teknologin förvandlas till fakta (Rose & Miller 2010:279–285) och kan användas för att legitimera olika vokabulär. Inom bostadspolitiken visar sig teknologierna till exempel vara bostadsinspektionen, enkätundersökningar eller befolkningsprognoser.

Trångboddhetsnorm 1: Trångboddhet och bostadsfrågan – 1930- och 40-talens bostadsbehov

I samband med publiceringen av den andra stora folk- och bostadsräkningen 1933, tillsattes den första bostadssociala utredningen. I och med detta blir bostaden på allvar ett politikområde, tätt sammanlänkad med befolkningspolitiken (Bengtsson 1991:64). Ungefär samtidigt genomför Lubbe Nordström (1938/1984) sin reportageresa ”Iort-Sverige” där de undermåliga svenska bostadsförhållandena (och bostadstagnarna) uppmärksammas och offentliggörs för stora delar av befolkningen.

1940-talets bostadspolitik byggde i stor utsträckning vidare på det som framkommit i den bostadssociala utredningens inledande skede mellan 1933–1939 (Franzén & Sandstedt, 1981/1993:199, SOU 1945:63:147). Ett nytt inslag var dock att den selektiva bostadspolitiken ersattes av en övergripande bostadspolitik som omfattade majoriteten av befolkningen (Bengtsson 1991:65, SOU 1945:63:87–93).

För att tala med Fraser var det *officiellt erkända idiom* som diskussionen om trång-

boddhet främst kretsade kring under 1940-talet befolkningspolitik. Den generella uppfattningen var att nativitetstalen var alltför låga, men med hjälp av större och sundare bostäder skulle en hälsosam populationstillväxt säkras. Att komma tillrätta med trångboddheten ses som en av de absolut viktigaste åtgärderna för att öka nativitetstalen, vilket beskrivs när de bostadspolitiska prioriteringarna anges:

/.../ trångboddhetens bekämpande måste sättas först, saneringen därefter. Genom att bostadsbehovets tillväxt sattes in i sitt naturliga sammanhang med befolkningsrörelsen och framför allt med förskjutningarna i befolkningsstrukturen erhöles också en säkrare grundval för bostadsmarknadsprogram (SOU 1945:63:91–92).

Det var dock inte bara befolkningens kvantitet, utan även kvalité som diskuterades under 1900-talets första hälft (Johannisson 2000:40) och i denna diskussion ansågs trångboddheten spela en central roll, något som makarna Myrdal framhåller:

En grundläggande synpunkt vid de förestående reformerna av bostadslagstiftningen måste bli den socialpolitiskt profylaktiska och särskilt den mentalhygieniska. Intet hem- och familjeliv kan på ett lyckligt sätt gestaltas i en osund eller en överbefolkad lägenhet (Myrdal & Myrdal 1934:233).

Den övergripande vokabulär som det befolkningspoliska idiomat vilar på är en *hälso-vokabulär* som främst byggs upp av hygieniska, medicinska och sexualitetsargument (sexualiteten beskrivs senare i detta avsnitt). De hygieniska och medicinska argumenten vilar på uttalanden från en rad experter som uttalar sig flitigt i trångboddhetsfrågan, till exempel professor Gunnar Myrdal och arkitekten och stadsplanechefen i Göteborg, Uno Åhrén (se till exempel SOU 1935:49:5, 11). Dessutom stöds argumentationen av överläkare Rolf Bergman och stadsläkaren i Malmö, J. Axel Höjer, som anses vara experter inom det bostadshygieniska området (SOU 1935:49:5). Läkarnas och distriktssköterskornas roll som övervakare och informationsspridare betonas särskilt (SOU 1935:49:63–65).

Vokabulären underbyggs och motiveras vidare genom en rad olika *teknologier*. Den främsta var bostadsinspektionen som infördes i Sverige under början av 1900-talet och som innebar att bostädernas hygieniska och tekniska standard undersöktes. Inspektörerna var oftast kvinnliga sjuksköterskor, då dessa ansågs kunna påverka husmödrarna (vilka sågs som nyckeln till en sundare bostadsvanor). Bostadsinspektion skedde efter inkommen anmälan och genomfördes nästan enbart i de fattigaste hushållen (Björkman 2011). Ett av inspektionens främsta syften var att få trångbodda familjer att söka sig till större lägenheter, dels genom informationsspridning om bostadshygien (som skulle förmedlas via skolan, läkare, socialstyrelsen samt informationsblad) (SOU 1935:49:65, 70) och dels genom skärpt lagstiftning med syfte att förenkla ingripanden mot osunda boendeförhållanden (Myrdal & Myrdal 1934:231, SOU 1935:49:58–59). Ytterligare en ny *teknologi* är vetenskapligt uträknade ”befolkningsframskrivningar”, vilka är befolkningsprognoser som sträcker sig ända fram till

1960 och bygger på den förväntade populationstillväxten, bland annat i relation till de förväntade födslootalen och mortaliteten (SOU 1945:63:298–328).

Hur kommer det sig att boende per rum blir utgångspunkten för trångboddhetsnormen och inte till exempel bostadsyta? Utredningen framhåller vikten av att boendetätheten undersöks i relation till hushållssammansättningen, vilken i sin tur ska ligga till grund för bostadspolitik. Köket bör ej betraktas som sovplats och vuxna barn behöver lika mycket avskilt utrymme som vuxna. Därför bör boendetäthet mätas med utgångspunkt i antalet boende per rum. Här sneglar utredarna på den brittiska trångboddhetsnormen där makar förväntas dela sovrum och olikkönade barn har separata sovrum, samt att det ska finnas ett vardagsrum. I Storbritannien är dock befolkningen duktig på att skilja mellan sovrum och sällskapsrum varför vardagsrummet behövs. I Sverige används dock rummen både som sovrum och dagligrum varför det vore meningslöst att införa normen med vardagsrum för svenska hushåll. Det konstateras också att stora delar av befolkningen fortfarande i stor utsträckning sover i köket vilket ur hygienisk aspekt går an så länge köket är tillräckligt stort, även om det inte är särskilt trevligt (SOU 1945:63:366–384).

De *narrativa konventionerna* kring trångboddhet lyfter främst fram de trångboddade barnfamiljerna och detta görs mot bakgrund av argument som rör sexualiteten. En moralisk konsekvens som trångboddheten kunde medföra var det så kallade könssamboendet som beskrivs på följande sätt:

En av trångboddhetens allvarligaste former är det slag av samboende, som innebär, att vuxna – varmed här menas personer i åldern 12 och däröver – personer av olika kön, som icke stå i äktenskapligt förhållande till varandra, ligga i samma rum (1935:49 bilaga 1:66).

Inspektörerna konstaterade att könssamboendet skedde i drygt 20 procent av de undersökta småbostäderna (1935:49 bilaga 1:66). Det är dock oklart hur stor andel av dessa hushåll som huserade inneboenden och hur stor andel som bestod av familjer. Generellt råder en tystnad kring de inneboendes bostadssituation i utredningarna då deras bostadssituation inte uppmärksammas. Istället framställs de endast i relation till familjen mot vilka de antas utgöra ett hot. I relation till det starka familjefokuset kan också nämnas att utredarna oroar sig för den tilltagande tendens till småhushåll, vilken benämns som hushållssprängning och som anses hota den allmänna populationstillväxten (SOU 1945:63:266, 281).

Makarna Myrdal (1934:233) framhåller att tidigare studier av trångboddhet ensidigt fokuserat på kroppsliga åkommor och menar att det är av största vikt att de moraliska och psykologiska effekterna diskuteras i större utsträckning. Att vara tillsammans i samma rum under större delen av dagen anses skadligt och när dessutom tvagningen sker i samma rum tar moralen skada (Myrdal & Myrdal, 1934:233, SOU 1935:49:74). Konsekvenserna av ovanstående beskrivs i följande citat:

Med all sannolikhet spelar detta en roll för uppkomsten av incestuösa händelser och för uppkomsten av prostitution och familjedesorganiserade levnadsvanor i allmänhet (Myrdal & Myrdal 1934:233–234, SOU 1935:49:75).

De trångbodda familjerna *subjektiveras* på två sätt. Dels som ofrivilligt trångbodda, och dels som frivilligt trångbodda. De ofrivilligt trångbodda hushållen består till stor del av småbarnshushåll utan ekonomisk möjlighet att flytta till rymligare bostäder (SOU 1935:49:11). Främst är det barnen som framställs som offer då trångboddheten antas påverka deras intellektuella utveckling och skolgång negativt. Dessutom drabbas barnen av ”sexuell brådmognad” då sängdelande (vilket var vanligt förekommande bland trångbodda familjer) främjar incest och homosexualitet (vilka båda betraktas som negativa konsekvenser) (Myrdal & Myrdal 1934:233–234).

Även om de mindre bemedlade hushållen är överrepresenterade i trångboddhetsstatistiken framkommer det även att förvånansvärt många icke-fattiga hushåll bor i undermåliga smålägenheter (1935:49 bilaga 1:37), dessa *subjektiveras* som frivilligt trångbodda. I stor utsträckning rör det sig om hushåll där de vuxna barnen bor kvar (SOU 1935:49:11). Orsaken ses främst som ett uttryck för ”bristande intresse för bostadshygien” (Myrdal & Myrdal 1934:139). Det bristande intresset kunde också ta sig uttryck genom att bostäderna möblerades fel, vilket till exempel omöjliggjorde att rätt antal sängar fick plats (Myrdal & Myrdal 1934:237). Andra statistiskt dokumenterade problem är att endast köket används som sovplats eller att endast ett av två rum används som sovutrymme (SOU 1935:2:6, 176–178; SOU 1935:49 bilaga 1:46, 69). På grund av den dåliga bostadshygien konstateras att den faktiska trångboddheten är betydligt större än den beräknade (SOU 1935:49:17). Det är enligt Myrdal socialpolitiskt viktigt att skilja på de frivilligt och de ofrivilligt trångbodda för att tydliggöra vad som kan åtgärdas med bostadssubventioner och vad som kräver upplysning och utbildning för att förbättra boendestandarden (Myrdal & Myrdal 1934:139).

Det framhålls även att både frivilligt och ofrivilligt trångbodda familjer använder sig av olika motståndsstrategier. De skötsamma barnfamiljerna anses tillämpa 0–1 barnsystemet för att bekämpa trångboddheten, vilket innebär att de väljer att inte skaffa några barn eller på sin höjd ett barn. Därför anses de politiska insatserna få störst effekt om de riktades mot just barnfamiljerna (SOU 1945:63:84). I ett ekonomiskt avsnitt i den bostadssociala utredningen glimtar en översiktlig beskrivning av hur man från statligt håll resonerar kring de frivilligt trångbodda familjernas motstånd.

en förflyttning av en familj, som tidigare bott mycket trångt i en liten lägenhet och haft sitt möbelbestånd, sina hushållsvanor osv. anpassade därefter, till en rymlig lägenhet ofta mött bestämt motstånd från familjen själv (SOU 1945:63:399).

Citatet ovan indikerar att motståndet framförallt antas handla om alltför stora förändringar i den fysiska miljön. Detta sätt att resonera blir en logisk konsekvens av att bostaden liknas vid en maskin (Ytrehus 2000:168). Vilket utrymmesbehov de boende upplever att de har, eller upplevelsen av att bli tvångsförflyttad är således inte inklude-

rat i talet om utrymmesbehov. För att få människor att inse att de har behov av större bostäder behövdes således även upplysning:

Lagstiftning, bostadsinspektion och andra åtgärder på bostadsområdet från det allmännas sida måste slutligen kompletteras med intensiv upplysning och handledning i bostadens rätta vård och utnyttjande i syfte att bilda bättre boendevanor (SOU 1935:49:70).

Idén om den frivilliga och den ofrivilliga trångboddheten kommer därmed att utgöra grunden för vad som ansågs vara trångboddhetens problem samtidigt som den vidgar föreställningen om hur densamma borde lösas. Innan bostadsinspektionen fanns utgick man från att all trångboddhet var ofrivillig och ett resultat av bristande ekonomiska resurser, varför boendet måste subventioneras. När man sedan undersöker beståndet och finner att många ”underhaltiga” bostäder bebos av individer som skulle ha råd att bo bättre, ses subventionerna främst som ett instrument som kan användas för att motverka trångboddheten hos de ofrivilligt trångbodda småbarnsfamiljerna (SOU 1935:49:11) medan de frivilligt trångbodda måste upplysas och informeras. Syftet var alltså att åstadkomma beteendeförändringar hos de individer som ansågs ha ett avvikande beteende, men även hos befolkningen som inte ansågs som avvikande (jämför Johannisson 2000:42). Det föreskrivande arbetet med att få befolkningen att inse hur de ska organisera sig rumsligt fick därför också utrymme i diskussionen av införandet av den första trångboddhetsnormen:

Man torde dock kunna ge betydelse åt de statliga åtgärderna utöver den direkta verkan på de subventionerade familjerna, nämligen den att vara i viss grad förebildande och normsättande (SOU 1945:63:167).

Sammanfattningsvis kan problembilden under 1930–1940-talet sägas vara sjunkande nativitetstal och en oro för en demoraliserad befolkning. Behovet av större bostäder ses som störst för barnfamiljer och motiveras med en hälsovokabulär. Därmed formuleras problem, behov och lösning i förhållande till varandra. Från den bostadssociala utredningens noggranna kartläggning av bostadsförhållandena föreslås nu en lösning i skepnad av en normerande standard som skulle ligga till grund för den framtida bostadsproduktionen. Kravet att en familjelägenhet ska omfattas av minst två rum och kök (SOU 1935:49:16) ter sig i det närmaste självklart och i behov av en revidering (SOU 1945:63:149, 348). 1935 års begränsning att främst rikta åtgärderna mot familjer med minst tre barn, har också ändrats då det genom befolkningsstatistiken konstateras att dessa hushåll endast utgör en minoritet av de trångbodda barnfamiljerna (SOU 1945:63:149). Därför föreslås nu för första gången fastslagna normer som ska vara vägledande vid produktionen av nya bostäder. Det förslag som kommer att bli vägledande och som senare har benämnts som *trångboddhetsnorm 1* är: högst två boende per rum samt ett kök (Boverket 2007:53) Normen vinner ytterligare politisk legitimitet då den anges i en riksdagsproposition (1946:279).

Trångboddhetsnorm 2: Trångboddhet och bostadsefterfrågan – 1965 års formulering av bostadsbehov

Efterkrigstidens bostadspolitik beskrivs ofta som ett av de viktigaste styrmedlen i uppbyggnaden av den svenska välfärdsstaten. Trots att det byggdes över 820 000 bostäder mellan 1945–1960 i Sverige anses dock bostadsbristen vara fortsatt stor (SOU 1965:32:34). Utgångspunkten och antagandet om bostadsbrist initierar således den andra stora övergripande bostadsutredningen, vars slutbetänkande – ”Höjd bostadsstandard: Betänkande angivet av bostadsbyggnadsutredningen” – publicerades 1965. I inledningen förklaras att utredningen är att betrakta som ett huvudbetänkande och slutdokument som sammanfattar innehållet i en rad statliga offentliga utredningar som publicerats mellan åren 1961–1965 (SOU 1965:32:19–20). Utredningen bygger i flera avseenden på den bostadssociala utredningen som gavs ut 20 år tidigare, men jag kommer även att visa på att talet om utrymmesbehov skiljer sig väsentligt från 1946 års utredning.

Redan i utredningens direktiv går det att skönja att en förskjutning sker i diskussionen angående befolkningens utrymmesbehov. Direktiven är dikterade av socialdepartementets chef, vilket indikerar det nära samspillet mellan bostadspolitik och socialpolitik som vid denna tidpunkt rådde (Boverket 2007:12; Strömberg 2001). I direktiven konstateras att de bostadspolitiska målen från 1946 till stora delar har uppfyllts. Den ökade bostadsstandarden har medfört att befolkningens bostadsbehov har uppraderats, vilket också bör avspeglas i bostadspolitiken. Vidare ska bostadspolitiken rent praktiskt syfta till att ingen av ekonomiska skäl ska vara tvungen att bo trångt. (Det är en formulering som ligger långt från 1940-talets formulering som syftade till att vara ”förebildande och normsättande”). Ett hushåll ska inte heller tvingas bo trångt på grund av bostadsbrist.

Det övergripande officiellt *erkända idiomet* i 1965 års utredning kan förenklat sägas vara konsumentbehov. I texten betonas vikten av att samhället/staten/(kommunerna) behöver bedriva en socialt inriktad bostadspolitik. För att upprätthålla idiomet används *vokabulären* utbud, behov och efterfrågan vilka används för att tala om vilken typ av bostäder som konsumenterna efterfrågar.

Utredningen från 1965 lutar sig tungt mot en ny typ av *teknologi*. I jämförelse med utredningen från 1945, då behovet av större bostäder lyftes fram av experter och opinionsbildare som varnade för sjunkande nativitetstal och sviktande moral, argumenteras nu istället för noggranna vetenskapliga kartläggningar av boendepreferenser för att undersöka hur efterfrågan på bostäder ser ut. Det anses vara nödvändigt att ”olika befolkningsgruppers framtida bostadsbehov närmare kartlades” (SOU 1965:32:64), vilket i praktiken innebär en kartläggning av vilken typ av hushåll som efterfrågar vilken typ av bostäder (SOU 1965:32:65).

Kartläggning och utvärdering har använts som politisk spåkula i Sverige sedan 1950-talet för att predicera vilka behov som i framtiden behöver tillgodoses. Generellt kan utvärderingen för den här tiden sägas handla om att få välfärdsstatens maskineri, bestående av lika delar kapitalism och socialism, att fungera friktionsfritt (Vedung

2010:265–267). Smörjmedlet är vetenskapligt underbyggda analyser och prognoser, som i fallet med boende handlade om att koppla ihop hushållens framtida betalningsförmåga med analyser om vilka egenskaper hos bostaden som värderades högst (SOU 1965:32:511). De sociologiska företrädarna för den svenska bostadsforskningen, av vilka flertalet finns refererade i utredningen från 1965, var starkt influerade av denna positivistiska vetenskapstradition (Sandström 1989:135).

För att motivera vilken inriktning bostadspolitiken skulle ta refereras det också flitigt till befolkningsprognoser, baserade på det förväntade antalet bostadstagare 1975, samt dessas betalningsförmåga i relation till reallöneutvecklingen, ålderssammansättning och bostadsort (SOU 1965:32:103–172, 395). Prognoserna relateras sedan till inte mindre än 21 tidigare bostadssociala utredningar, genomförda mellan 1940 och 1965. Det som utredningen betraktar som mest bekymmersamt är att de etablerade hushållen skulle komma att efterfråga större och modernare bostäder på fem och tio års sikt (SOU 1965:32:123–135). Tiden anses således mogen för en revidering av bostadsnormen, även om enrumslägenheter vid den här tidpunkten fortfarande anses vara skäliga bostäder för enpersonshushåll (SOU 1965:32:169).

Gemensamt för nästan samtliga refererade undersökningar är att de trots löftet om att kartlägga olika gruppers bostadsbehov fortfarande nästan uteslutande lyfter fram barnfamiljernas behov, varför de *narrativa konventionerna* fortfarande fokuserar på barnfamiljerna. De beskrivs som trångbodda i stor utsträckning och mest flyttbenägna (SOU 1965:32:408, 411) vilket innebär att ett större utbud av lägenheter om tre eller fler rum är eftersträvanvärt (SOU 1965:32:418).

Individen *subjektiveras* nu som en aktiv aktör som tar initiativ. Den aktiva rollen innebär att bostadstagarna tillskrivs epitetet konsument och det är ansvaret gentemot konsumenterna som anses motivera en bättre och mer socialt inriktad bostadspolitik, (SOU 1965:32:64). Till exempel uttrycks detta på följande sätt:

Eftersom önskan att bo i fullt moderna lägenheter är stark bland dagens bostadskonsumenter och kan väntas öka kraftigt under åren framöver är det angeläget att ersättningsproduktionen kan hållas på en hög nivå. (SOU 1965:32:489)

Citatet ovan kan sägas sammanfatta den gängse synen på bostadsbehov som presenteras i 1965 års utredning.

En grupp som fortfarande *subjektiveras* som potentiella offer för hur rummet kan fördärva kroppen och själen, är barnen. När slutligen den nya utrymmesnormen diskuteras görs detta med utgångspunkt i 1945 års utredning. Den första refererade källan är ”meddelanden från statens byggnadslånebyrå, nr 1 – 1942” där det går att läsa:

Ett ovillkorligt krav på att åtskillnad beträffande sovrummen bör upprätthållas mellan de halv vuxna eller nära vuxna barnen av motsatta kön torde knappast vara motiverat, om endast tillgång till tvättrum för den dagliga toaletten finnes (SOU 1965:32:136).

Utredningen slår vidare fast att den kontinuerliga standardhöjningen har inneburit att en majoritet av bostäderna nu har badrum. I och med detta har således faran av att den sexuella samvaro som antas uppkomma mellan syskon som delar rum avvärijts genom att smutsen från den nakna eller halvnakna kroppen nu kan avlägsnas i avskildhet. Resonemanget går att likna vid Mary Douglas argumentation om renhetens koppling till moral och hur denna koppling kommer att fungera som en växelverkan mellan individ och samhälle (Douglas 1966/2004:184–185).

Under 1960-talet introduceras också ett nytt kroppsligt behov, nämligen sömnen. I *God bostad* (nr 17/1954) och även i samma skrift 1960 och 1964 står att det främst är nattbehovet, dvs. antal sovrum, som ska vara avgörande för storleken på bostaden. Tumregeln ska vara att inte sova fler än två personer i samma rum. Barn över 12 år av olika kön bör i möjligaste mån ha skilda sovrum och helst ska ingen behöva sova i vardagsrummet (SOU 1965: 32:136). Köket har försvunnit från diskussionen i 1965-års utredning, vilket förmodligen beror på att det inte längre används som sovplats. Genom flera försök att ändra kökets form konstateras det slutligen under slutet av 1950-talet att en minskning av kökens yta till förmån för större sovrum har gett resultat. Nu används köket för måltider snarare än för sömn (Lindquist, Orrbeck & Westerberg 1980:15).

De politiska motiven för att tillfredsställa bostadsbehoven formuleras nu – till skillnad från i 1930- och 40-talens bostadsutredning – inte främst i termer av samhällets bästa – utan snarare i termer av generella medel för att tillfredsställa ett konkret behov av antal boningsrum, baserat på individuella preferenser. Den bostadspolitik som bör bedrivas legitimeras genom långsiktiga planer (SOU 1965:32:65) och noggrann kartläggning över hushållens framtida betalningsförmåga och boendepreferenser (SOU 1965:32:81–101). Det grundläggande syftet med bostadspolitiken sammanfattas enligt följande i utredningen:

Vi har funnit att påfrestningarna på landets produktionsresurser kommer att bli stora. Det har därför synts oss nödvändigt att göra vissa avvägningar rörande graden av angelägenhet emellan olika i den totala bostadsefterfrågan ingående faktorer. Vägledande för oss har därvid varit de informationer om bostadsvanor och bostadsönskemål som vi kunnat hämta ur olika statistik-sociologiska undersökningar. Resultaten av våra avvägningar har blivit följande: Den antalsmässiga efterfrågan bör tillgodoses, dvs. det bör byggas så många lägenheter att alla som i mitten av 1970-talet vid då rådande prisnivå önskar en egen lägenhet också kan disponera en. Efterfrågan på utrymme vid rådande prisnivå bör tillfredsställas, dvs. det bör byggas lägenheter av sådana typer att varje hushåll disponerar det antal rum det önskar och att inget hushåll av ekonomiska skäl behöver vara trångbott enligt den norm vi uttalat oss för (SOU 1965:32:514).

Det anses inte längre vara av största vikt att statsmakten uttalade en bostadsnorm för att föreskriva hur hushållen ska bo. En eftersträvansvärd minimistandard ses istället som ett sätt att hjälpa ekonomiskt svaga hushåll i sökandet efter en större bostad, samtidigt som samhället inte ska lägga sig i om utrymmesstandarden överskrids (SOU

1965:32:137). Normen motiveras således av att den anses ge en överblick över bostadsbehovet, samtidigt som valfriheten för konsumenterna bibehålls.

Argumentationen visar hur medborgarna anses vara delaktiga i utformandet av styrningen då det nu är efterfrågan som belagts vetenskapligt genom enkätundersökningar som ska styra bostadspolitiken. Rose & Miller (2010:181–182) menar att arkitektur förkroppsligar maktrelationer, både människor emellan samt i tid och rum. Genom att separera till exempel ätande och sovande materialiseras och normaliseras den politiska styrningen. Makt blir således resultatet av att människor organiserar sig rumsligt enligt vissa mönster. De skarpa formuleringarna om tvångsförflyttningar som förekom under 1940-talet kan således sägas ha försvunnit i takt med att befolkningen tillägnat sig de nya funktionalistiska bostadsidealerna. Det är dock fortsatt viktigt att barnens framtida autonomi ombesörjs av samhället, något som säkerställs då det nu finns badrum i de flesta familjebostäder.

Problemet med trångboddhet kan sammanfattningsvis sägas handla om att stadsmakten inte kan förse bostadstagarna med spaciösa bostäder på grund av bostadsbristen. Behovet av större bostäder definieras därför med argumentet att konsumenterna efterfrågar större bostäder. Trots att de moraliska sexualitetsaspekterna av trångboddheten är nedtonade anses människors fysiska hälsa ändå kunna ta skada av trångboddheten då sömnen anses bli lidande vid trångboddhet. En väsentlig skillnad från 1930- och 1940-talens utredningar är dock att individernas syn på boende nu i högre utsträckning överensstämmer med samhällets. Resultatet blir således att när trångboddheten inte betraktas som tecken på dålig bostadshygien används istället mer subtila styrmedel (som till exempel svar från enkäter om boendeförhållanden) för att bekämpa den. Styrningen sker därför – för att använda Rose, O'Malley & Valverde (2006) ord – från avstånd – vilket till exempel innebär att tvånget har ersatts av en övervakning av folkets egna åsikter. Enligt den nya standarden, *trångboddhetsnorm 2*, ska det inte behöva bo fler än två personer/rum (kök och vardagsrum oräknat), en norm som officiellt antogs två år efter publiceringen av ”Höjd bostadsstandard” (Prop.1967:100).

Trångboddhetsnorm 3: Trångboddhet och marginalisering – 10 år av behovsformulering

Under de 10 år som passerar mellan antagandet av norm två och publicerandet av bostadsutredningen i mitten av 1970-talet, producerades det en miljon bostäder i Sverige i det så kallade miljonprogrammet. Den storskaliga bostadsproduktionen kommer att fungera som en fond för bostadsdiskussionen från 1970-talet och framåt. Den tredje och hitintills sista normen diskuteras under elva år, vilket innebär att den figurerar i två stora bostadsutredningar: ”Boende- och bostadsfinansieringsutredningarna, Bostadsförsörjning och bostadsbidrag” (SOU 1975:51) samt ”Bostadskommittén” (SOU 1984:36:275).

Boendeutredningarna från mitten av 1970- till 1980-talen verkar under ett uttalat *rättighetsidiom*, det vill säga, att alla ska ha rätt till en god bostad (SOU 1975:51:35;

1986:5:31). Målet för bostadspolitiken är i stort sett oförändrat under den undersökta elvaårsperioden 1975–1986. I de tidigare utredningarna från 1946 och 1965 var de officiella idiomerna övergripande men implicita teman som genomsyrade texterna medan 1975 års utredning stipulerar rättighetsidiomet redan i utredningens inledning.

En av de *vokabulärer* som används för att beskriva vikten av utrymmesbehovet är jämlikhetsvokabulären (som beskrivs närmare under narrativa konventioner), en annan var det nya begreppet segregation. Argumentationen för den senare görs med utgångspunkt i att bostadspolitik bör omfatta både bostaden och utomhusmiljön, då dessa påverkar varandra (SOU 1975:51:59). Då en blandad lägenhetssammansättning anses inverka på ålders- och inkomstsammansättningen (vilka lyfts fram som de främsta segregeraande strukturerna) i bostadsområdena är det ett av bostadspolitikens viktigaste mål att sörja för denna blandning. (SOU 1975:51:118–133). Ett tungt argument för att blanda lägenhetsstorlekar är att boende anses påverkas av mötet med grannar i området (SOU 1975:51:19; 49–50, 77). Segregationsargumentet kan således tolkas i ljuset av idealet att autonoma individer fostras genom mötet med andra. Det handlar således om en autonomi som återstår att uppfylla för delar av befolkningen (jämför Hindess 1995:79).

Det är framförallt familjer med många barn och hushåll med låga inkomster som anses lida av trångboddhet (SOU 1975:51:379), men ett ökat byggande anses inte längre kunna lösa bostadssituationen för dessa grupper. Istället föreslås för första gången en ny typ av *teknologi* av mer residual karaktär, nämligen bostadsbidrag riktade till hushållen med de lägsta inkomsterna. Bidragen ska möjliggöra för individer med svaga resurser att kunna efterfråga större bostäder (SOU 1975:51:172, 186, 392). I utredningen från 1975 diskuteras detta på följande sätt:

Trångboddhetsavvecklingen synes därför nu i ännu högre grad än tidigare vara ett fördelningsproblem, som i relativt ringa grad påverkar den totala tillväxten. Denna bestäms främst av hur mycket anspråken på utrymme ökar utöver trångboddhetsgränsen (SOU 1975:51:171).

En intressant förändring i jämförelse med diskussionen kring de tidigare normerna är att de *narrativa konventionerna* för första gången omfattar andra grupper än enbart barnfamiljer då även enboende och äldre diskuteras. Bostadskommittén menar att enboende i ett rum och kök kan gå an för unga under en kort tid. Något som oroar utredarna är dock att ettorna främst bebos av äldre som dessutom har bott länge i sina bostäder. På sikt bör därför målet vara att även enpersonshushåll ska kunna bo i tvåor, vilket ses som ett mer långsiktigare boende. Att utredningen resonerar kring de enboendes situation är unikt och beror kanske på att diskussionen i utredningen utgår från rättighetsidiomet, det vill säga hela befolkningens rätt till ett bra boende och den vokabulär som rättfärdigar resonemanget är jämlikhetsvokabulären.

Som ett resultat av rättighetstänkandet knyts diskussionen om trångboddhet starkare till ekonomisk utsatthet och det framgår av utredningen att:

Trångboddheten är nästan helt en konsekvens av brister i ekonomiska resurser, pga. att försörjningsbördan är stor i förhållande till inkomsterna (SOU 1975:51:117).

Även om den totala andelen trångbodda hushåll har minskat under 1980-talet har trångboddheten ökat hos de ekonomiskt mest utsatta hushållen, framförallt bland barnfamiljer i hyreshus, (SOU 1984:35:6; 1984:36:226). Problemet anses därför inte vara bostadsbrist utan att fördelningen av utrymme är ojämn mellan olika hushåll (SOU 1984:35:3). Möjligheten att bo i rymliga bostäder ska därför lösas inom den befintliga bostadsstocken. En konsekvens av detta är att bostadstagarna positioneras i relation till varandra och för första gången beskrivs bostadsutrymme som en knapp resurs. Till exempel påpekas det att andelen äldre i småhus, med mycket hög utrymmesstandard, nästan har fördubblats sedan 1970-talet och att detta kan ha skett till följd av de generösa, allmänna bostadsstöden (SOU 1984:35:126). Enföräldershushåll och barnfamiljer med högre inkomster *subjektiveras* således som vinnare medan familjer med många barn och låga inkomster beskrivs som förlorare. Då trångboddheten nästan uteslutande antas vara en konsekvens av låga inkomster är det således inte förvånande att riktade bidrag anses vara botemedlet.

Då det inte längre anses realistiskt att producera en stor mängd nya rymliga bostäder eller att i större omfattning göra sammanslagningar av smålägenheter betonar utredningen att barnfamiljernas bostadsbehov kommer att bero på de äldre hushållens vilja att flytta till mindre bostäder (SOU 1984:35:311). Samtidigt påtalas att det kan vara svårt att definiera vad som är en för hög utrymmesstandard och att införa en övre gräns (optimikrav) skulle stå i konflikt med andra sociala mål som till exempel rätten till kvarboende och rätten att bosätta sig var man vill (SOU 1984:36:262).

Trots att bekämpningen av trångboddheten ses som ett av de viktigaste bostadspolitiska målen i 1975 års utredning står det, till skillnad från de två tidigare utredningarna, mycket lite om de negativa konsekvenser som trångboddheten kan medföra. På ett fåtal ställen i utredningen beskrivs dock de konsekvenser som kan följa av ett trångbott familjeliv.

Trångboddhet är negativ, både för relationerna mellan familjemedlemmarna och för en positiv personlighetsutveckling, inte minst för barnen. Att höja utrymmesstandarden för hushåll som i dag bor trångt ser vi därför som en viktig bostadspolitisk åtgärd inför 1980-talet (SOU 1975:51:85).

Behovet av utrymme åskådliggörs nu i enlighet med vad Ytrehus (2000:171) benämner som universell behovsstandard. Enligt detta sätt att se på utrymmesbehov har människan ett universellt behov av utrymme. Om behovet inte uppfylls kan det leda till skada för individen. Visserligen kan de faktiska utrymmesbehoven variera men målen bör vara universellt utformade. Den första delen av citatet vittnar om den irreparabla skada som trångboddheten fortfarande anses orsaka hos den enskilda individen medan den senare delen av citatet vittnar om att bostadsbehoven fortfarande anses kunna bestämmas oberoende av individuella preferenser (jämför Ytrehus

2000:171). Vidare är det främst barnen som berövas "goda uppväxtförhållanden" varför en höjning av rådande bostadsnorm förespråkas (SOU 1975:51:379).

Trots att bostadskommittén 1984 menar att det är dags för den höjning av utrymmesnormen som föreslogs i 1975 års utredning (SOU 1984:36:276) kommer de att dra tillbaka detta instämmande inför publiceringen av slutbetänkandet 1986. I slutet av 1984 års utredning finns en bilaga med reservationer och yttranden. Två av kommittéledamöterna, moderaten Rolf Dahlberg och folkpartisten Kerstin Ekman motsätter sig en höjning av utrymmesnormen då de anser att hushållens valfrihet kan äventyras samt att det finns en stor efterfrågan på ettor. Dahlberg menar att det måste vara upp till hushållen att bestämma om de hellre vill åka utomlands på semester, köpa fritidshus eller båt. Från experterna är den främsta invändningen att utredningen inte har samlat in information från hushållen angående hur de föredrar att bo (SOU 1984:36:421–424). Trots att det i slutbetänkandet betonas att det är rimligt att anta att barnfamiljer bör kunna förses med bostäder som uppfyller kraven för den tredje normen, samt att detta är ett rimligt mått uttalar sig inte kommittén för en höjd bostadsstandard längre (SOU, 1986:5:43–49). De argument som betonas är:

Ordvalet norm är missvisande och indikerar tvång, trots att det inte handlar om en legal status. Normen ska istället ses som ett verktyg för kommuner vid planering och förmedling av bostäder.

Det är viktigt att behålla ettorna i bostadsbeståndet, trots att det inte är ett önskvärt långsiktigt boende för samtliga som idag bor i ettor. En ny norm skulle dock kunna tolkas som om det är önskvärt att slå ihop och bygga om samtliga ettor till större lägenheter. Normen ska också ligga till grund för utformning och fördelning av bostadsbidrag.

Återigen betonas att avsikten med normen är en precisering av det bostadspolitiska målet som dels syftar till att ge kommunerna riktlinjer för planering och distribuering av bostäder och dels för att ge riktlinjer vid utbetalning av bostadsbidrag. Genom att avstå från att anta den tredje normen menar utredningen även att det blir enklare att precisera för vilka grupper trångboddheten verkligen utgör ett problem. En tvåbarnsfamilj som bor i en tvåa bor inte på ett godtagbart sätt men det är osäkert att påstå att en tvåbarnsfamilj i en trea inte har ett skäligt boende då hänsyn till barnens ålder bör tas (SOU 1986:5:46). I 1984 års utredning diskuteras trångboddheten så gott som enbart ur ett välfärdspolitiskt perspektiv utan att blanda in psykologiska eller moraliska aspekter som kan följa ett trångbott leverne. De skillnader som finns mellan trångbodda och icke trångbodda barnfamiljer lyfts enbart fram med utgångspunkt i socioekonomiska skillnader. Det är därför anmärkningsvärt att den kritik som riktas mot normen nu kommer kretsa kring det fria valet att bosätta sig hur man vill och kanske prioritera utlandssemestrar och sommarstugor framför ett större permanentboende. Diskussionen kring norm tre kan därför liknas vid en strid mellan, å ena sidan, det som (Yttrhus 2000) benämner som en marknadsorienterad modell där individuella preferenser bör styra, snarare än föreskrifter och å andra sidan, universel-

la behov, där normen bör fungera som medel, snarare än tvång. Den senare hänvisar till diskussionen om att trångboddheten trots allt är skadlig.

Problemformuleringen för den tredje normen kan förenklat sammanfattas som ett rättviseproblem då utrymmesstandarden anses vara ojämnt fördelad. Behovet av en revidering av normen beskrivs därför som störst för individer med låga inkomster. Lösningen på detta anses 1975 vara en ny trångboddhetsnorm medan det 1986 anses vara att behålla den gamla normen. Det är alltså inte längre självklart att en ny norm är lösningen på trångboddhetsfrågan. Normen fick dock ändå ytterligare legitimitet då den även togs upp i en proposition 1986 (Prop. 1986/87:48). Enligt den nya standarden, *trångboddhetsnorm 3*, ska varje barn och hushållsmedlem ha tillgång till ett eget rum, förutom partners som ska dela. Dessutom ska det finnas ett vardagsrum och ett kök.

Diskussion

I den här artikeln har offentlighöret av det privata hemmet belysts genom en studie av hur bostadspolitiken vid olika tidpunkter har definierat hur befolkningen bör organisera sig i hemmet. Artikelns ambition är att visa betydelsen av att studera välfärdspolitik i ett långsiktigt perspektiv med hjälp av exemplet trångboddhet. Genom att utgå från lösningen av ett problem – i det här fallet trångboddhetsnormer – går det således att studera hur välfärdspolitikens styrningsrationalitet rört sig från 1930- och 1940-talens paternalistiska, föreskrivande politik, via 1960-talens konsumentstyrda till 1980-talets rättighetsargument. Synen på individen och hennes relation till samhället förändras också drastiskt mellan de tre studerade tidsperioderna. Under 1930- och 1940-talen anses trångbodda individer utgöra en fara för samhället och de anses därför vara i behov av upplysning och vägledning. Vid mitten av 1960-talet har argumentationen svängt och individens efterfrågan ska istället styra bostadspolitiken, vilket tyder på att befolkningen tagit till sig av idealet med större bostäder. Under 1980-talet har diskussionen svängt och det diskuteras om politiken/normen alls behövs. Står den kanske till och med i vägen för det individuella självbestämmandet? Tidigare forskning har lyft fram familjen den främsta utgångspunkten för bostadspolitiken, detta gäller också för diskussionerna kring de två första trångboddhetsnormerna. Det bör dock tilläggas att den specifika trångboddhetskontexten har barnet varit den enhet använt för att lyfta fram de politiska poliska argumenten.

Den sista trångboddhetsnormen antas endast ett par år innan bostadsdepartementen lades ner 1991 och det ter sig föga sannolikt att det inom en överskådlig framtid återigen skulle kunna uppstå en utförlig statlig diskussion kring ämnet. Bostadspolitiken och trångboddheten är således ett betydligt mer svårstuderat forskningsobjekt idag. Istället för att utgöra en del i en övergripande välfärdsdiskussion associeras idag trångboddhet med två olika subjektspositioner, trångbodda barn (se till exempel: Boverket, 2004, 2006a, 2006b), respektive trångbodda flyktingar (se till exempel: Borevi & Myrberg 2010; Vogel & Hjerm 2002). Följden blir att trångboddhet förknippas med marginalisering och utanförskap snarare än övergripande generell välfärd.

En fråga för framtida forskning är att undersöka vad som händer med politiserade företeelser, som till exempel bostaden när politiken drar sig tillbaka. Återgår vissa aspekter, till exempel hur vi organiserar oss rumsligt till den privata eller sociala sfären, och vad får detta för konsekvenser för individerna? Hur ser styrningsrationaliteten ut när det inte finns någon tydlig styrande enhet att rikta blicken mot?

Referenser

- Almqvist, A. (1995) "Hemmet som kvinnofälla, kärleksprojekt eller förhandlingsarena-berättelser om kvinnors liv i välfärdsstaten", 29–47 i *Mitt i 90-talet, kvinnor, identitet och boende*. Gävle: Meyers.
- Almqvist, Annika (2004). *Drömmen om det egna huset: Från bostadsförsörjning till livsprojekt*. Diss. Uppsala: Uppsala universitet.
- Andersson, C. (2011) *Hundra år av tvåsamhet äktenskap i svenska statliga utredningar 1909–2009*. Lund: Arkiv.
- Arendt, H. (1998) *Människans villkor*. Göteborg: Daidalos.
- Bacchi, C. (1999) *Women, policy and politics: The construction of policy problems*. London: Sage.
- Bacchi, C. (2000) Policy as discourse: "What does it mean? Where does it get us?" *Discourse: Studies in the cultural politics of education*, 21(1):45–57.
- Bacchi, C. (2009) *Analysing policy: What's the problem represented to be?* Australia: Pearson.
- Bengtsson, B. (1991) "Att lägga marknaden till rätta – bostadsfrågan under 1900-talet", Särtryck i *Arvet i nuet: Om arkitektur och arkiv*. Gävle: ArkitekturMuseets Årsbok.
- Bengtsson, B. (1995) *Bostaden–välfärdsstatens marknadsvara*. Uppsala: Uppsala universitet.
- Bengtsson, B. (2001) "Bostaden som social rättighet", 49–92 i A. Lindbom (red.) *Den nya bostadspolitiken*. Umeå: Boréa.
- Björkman, J. (2011) "Bostadsinspektionen som försvann", 237–265 i Nilson, T. *Stockholm blir välfärdsstad: Kommunalpolitik i huvudstaden efter 1945*. Stockholm: Stockholmia.
- Boalt, G., Holm, L. & Boalt, C. (1969) *Bostadssociologi* (3. omarb. uppl.). Stockholm: Natur & kultur.
- Borevi, K., & Myrberg, G. (2010) *Välfärdsstaten och de nyanlända: En flyktingplaceringspolitisk probleminventering*. Mim working paper series no 10:3: Malmö: Malmö högskola.
- Boverket (2004) *Trångboddhet – skillnaderna kvarstår* (PM från Boverket 2004-12-20).
- Boverket (2006a) *Bostadsbidrag, ett rättvist bostadsstöd för barnen? – långsiktiga effekter av 1900-talets besparingar*, Boverket oktober 2006. Karlskrona: Boverket.
- Boverket (2006b) *Var finns rum för våra barn? En rapport om trångboddhet i Sverige*. Karlskrona: Boverket.

- Boverket (2007) *Bostadspolitiken – svensk politik för boende, planering och byggande under 130 år*. Karlskrona: Boverkets publikationsservice.
- Dahlström, E. (1951) *Trivsel i söderort: Sociologisk undersökning i hägerstensåsen och hökmosse 1949–1950*. Stockholm.
- Donzelot, J. (1995) "Mobilisering av samhället", 60–70 i K. Hultqvist & K. Peterson (red.) *Foucault: Namnet på en modern vetenskaplig och filosofisk problematik: Texter om maktens mentaliteter, pedagogik, psykologi, medicinsk sociologi, feminism och biopolitik*. Stockholm: HLS förlag.
- Douglas, M. (1966/2004) *Renhet och fara en analys av begreppen orenande och tabu*. Stockholm: Bokförlaget Nya Doxa.
- Franzén, M. & Sandstedt, E. (1981/1993) *Välfärdsstat och byggande: Om efterkrigstidens nya stadsmönster i Sverige grannskap och stadsplanering*. Lund: Arkiv.
- Fraser, N. (2003) *Den radikala fantasin: Mellan omfördelning och erkännande*. Göteborg: Daidalos.
- Habermas, J. (2010) *The structural transformation of the public sphere*. Cambridge: Polity.
- Hindess, B. (1995) "Liberalism, socialism och demokrati", 71–85 i K. Hultqvist & K. Peterson (red.) *Foucault: Namnet på en modern vetenskaplig och filosofisk problematik: Texter om maktens mentaliteter, pedagogik, psykologi, medicinsk sociologi, feminism och biopolitik*. Stockholm: HLS förlag.
- Hirdman, Y. (1998) *Med klaven tunga: LO och genusordningen*. Stockholm: Atlas.
- Hirdman, Y. (2010) *Att lägga livet tillrätta*. Stockholm: Carlssons.
- Horgby, B. (1986) *Den disciplinerade arbetaren: Brottslighet och social förändring i norrköping 1850–1910*. Stockholm: Almqvist & Wiksell International.
- Jacobs, K. Kemeny J. & Manzi, T. (2003) "Power, discursive space and institutional practices in the construction of housing problems". *Housing Studies*, 18 (4):429–446.
- Johannisson, K. (2000) "Den undflyende hälsan: Hälsostategier i Sverige under 1900-talet", 38–49 i *I väntan på framtiden*, Försäkringskassan. Stockholm: KFK förlag.
- Karlberg, B. (1989) *Bostadsfrågan: om boende och bostadspolitik*. Stockholm: Publica.
- Kemeny, Jim. (1992). *Housing and social theory*. New York: Routledge.
- Lemke, T. (2001) "'The birth of bio-politics': Michel Foucault's lecture at the collège de France on neo-liberal governmentality". *Economy and society*, 30 (2):190–207.
- Lindquist, M. Orrbeck, K. & Westerberg, U. (1980) *Bostadsutformning bostadsanvändning: bostaden i norm och verklighet*. Meddelande M80:4 statens institut för byggnadsforskning. Gävle: Statens institut för byggnadsforskning.
- Mills, C.W. (1963) *Power, politics and people: The collected essays of C. Wright Mills*. Oxford/New York: University Press.
- Myrdal, A., & Myrdal, G. (1934) *Kris i befolkningsfrågan* (2 ed.). Stockholm: Nya Doxa.
- Nordström, L. (1938/1984) *Lortsverige*. Sundsvall: Tidsspeglén.
- Persson, T. (2001) "Sektorn som försvann! Historien om bostadsdepartementets uppgång och fall", 49–92 i A. Lindbom (red.) *Den nya bostadspolitiken*. Umeå: Boréa.

- Proposition (1946: 279)
- Proposition (1967:100) *Angående riktlinjer för bostadspolitiken m. m.*
- Proposition (1986/87:48) *Om bostadspolitiken.*
- Rose, N. (1995) "Politisk styrning, auktoritet och expertis i den avancerade liberalismen" 41–59, 60–70 i K. Hultqvist & K. Peterson (red.) *Foucault: Namnet på en modern vetenskaplig och filosofisk problematik: Texter om maktens mentaliteter, pedagogik, psykologi, medicinsk sociologi, feminism och biopolitik.* Stockholm: HLS förlag.
- Rose, N. O'Malley, P. & Valverde, M. (2006) "Governmentality". *Annu. Rev. Law Soc. Sci.*, 2: 83–104.
- Rose, N. & Miller, P. (2010) "Political power beyond the state: Problematics of government", *The British Journal of Sociology* (61):271–303.
- Sandström, U. (1989) *Arkitektur och social ingenjörskonst: Studier i svensk arkitektur- och bostadsforskning.* Linköping: Tema T, Linköpings universitet.
- Schmitz, E. (2007) *Systemskap som politisk handling: Kvinnors organisering i Sverige 1968 till 1982.* Lund: Lunds universitet.
- SOU (1935:2) *Betänkande med förslag rörande lån och årliga bidrag av statsmedel för främjande av bostadsförsörjning för mindre bemedlade barnrika familjer jämte därtill hörande utredningar.* Stockholm: Allmänna förlaget.
- SOU (1935:49) *Betänkande med förslag rörande ändringar i vissa delar av hälsovårdsstadgan samt anordnande av förbättrad bostadsinspektion i städer och stadsliknande samhällen m.M. Jämte därtill hörande utredningar, bostadssociala utredningen.* Stockholm: Allmänna förlaget.
- SOU (1945:63) *Bostadssociala utredningen: Slutbetänkande. D. 1, allmänna riktlinjer för den framtida bostadspolitiken. Förslag till låne- och bidragsformer.* Stockholm: Allmänna förlaget.
- SOU (1965: 32) *Höjd bostadsstandard: Betänkande angivet av bostadsbyggnadsutredningen.* Stockholm.
- SOU (1975: 51) *Boende- och bostadsfinansieringsutredningarna, bostadsförsörjning och bostadsbidrag.* Stockholm: Allmänna förlaget.
- SOU (1984:35) *Bostadskommitténs delbetänkande, del 1.* Stockholm: Allmänna förlaget.
- SOU (1984:36) *Bostadskommitténs delbetänkande, del 2.* Stockholm: Allmänna förlaget.
- SOU (1986:5) *Bostadskommitténs slutbetänkande.* Stockholm: Allmänna förlaget.
- Strömberg, T. (1989) "Historien om bostadsmarknadens politisering socialdemokraterna och bostadsfrågan", i K. Misgeld, K. Molin & K. Åmark (red.) *Socialdemokratins samhälle sap och sverige under 100 år.* Stockholm: Tiden.
- Strömberg, T. (2001) "Bostadspolitik – en historisk parentes", 21–48 i A. Lindbom (red.) *Den nya bostadspolitiken.* Umeå: Boréa.
- Therborn, G. (1987) "Welfare states and capitalist markets", *Acta Sociologica* 30 (3/4):237–254.
- Vedung, E. (2010) "Four waves of evaluation diffusion", *Evaluation*, 16 (3):263–277.

- Wisselgren, P. (2000) *Samhällets kartläggare: Lorenska stiftelsen, den sociala frågan och samhällsvetenskapens formering 1830–1920*. Lund: Brutus Östlings bokförlag Symposion.
- Vogel, J. & Hjerm, M. (2002) *90-tals krisen slog hårt mot flyktingar*: VålfärdsBulletinen.
- Ytrehus, S. (2000) "Interpretation of housing needs – a critical discussion" *Housing, Theory and Society*, 17 (4):166–174.

Författarens tack

Tack till de två anonyma granskarna för insiktsfulla kommentarer. Dessutom vill författaren tacka Agneta Hugemark för introduktionen till hur fantastiskt spännande välfärdsstudier kan vara! Vidare bör även Eva Sandstedt, Per Gustafson, Kitty Lassinantti, Tora Holmberg, Mats Franzén och Bo Bengtsson (samtliga Uppsala universitet) samt Jardar Sørvoll (NOVA) tackas för trägen och ihärdig läsning av texten samt för bistående av referenser och allehanda kunskap.

Författarpresentation

Helen Ekstam är doktorand i sociologi vid sociologiska institutionen och institutet för bostads- och urbanforskning, Uppsala universitet. Hennes forskningsintressen är bostadspolitik, feministisk teori och urbanteori.

Korresponderande författare:

Helen Ekstam, Institutet för bostads- och urbanforskning, Uppsala universitet
Box 514, 751 20 Uppsala.
E-post: helen.ekstam@ibf.uu.se
Tel: 018-471 65 19